अपरं नियतं विना" इत्युक्तलक्षणे एकतालरूपे संगीतौ तालभेदे (एकताला) संगीतदामो० ।

खण्डधारा स्त्री खण्डे एकदेशे धारा यस्याः । कर्त्तर्याम् (कातारी) अस्त्रभेदे शब्दमाला ।

खण्डन न० पु० खडि–भावे ल्युट् । १भेदने, २छेदने, ३निराकरणे च । "खरसस्वं रसखण्डनवर्जितम्" "दर्शनेनक्षतखण्डनव्यथम्" रघुः । भावे युच् । तत्रार्थे स्त्री शब्दार्थनिर्वचनखण्डनया नयन्तः" श्रीहर्षखण्डनम् । खडि-करणे ल्यु । परमतादिनिराकरणे ५शास्त्रभेदे यथा श्रीहर्षखण्डनं शिरोमणिपदार्थखण्डनम् ।"यतः खण्डनखण्डखाद्यसंहजचोदन्तमे" नैष० । कर्त्तरि ल्यु । ६खण्डके त्रि० "खरगरलखण्डनम् मम शिरसि मण्डनम्" गीतगो०

खण्डनखण्डखाद्य न० खण्डनं पदार्थस्य निर्वचनीयतानिराकरणं खाद्यम् खण्ड इव । श्रीहर्षप्रणीते सर्वपदार्थानाम् निर्वचनीयताप्रतिपादके चतुःपरिच्छेदात्मके ग्रन्थभेदे तत्र प्रथमपरिच्छेदे प्रमाणतदाभासनिर्वचनखण्डनम् । द्वितीये हेत्वाभासनिग्रहस्थाननिर्वचनखण्डनम् । तृतीये सर्वनामार्थनिर्वचनखण्डनम् । चतुर्थे भावाभावविशेषमत्तादिपदार्थानां निर्वचनखण्डनम्

खण्डपरशु पु० खण्डयतीति खण्डः परशुरस्य । १शिवे ततोलब्धतत्परशुके २लाभदग्न्ये च केचि० "येनैव खण्डपरशुर्भगवान् प्रचण्डः खण्डीपतिस्त्रिभुवनेषु गुरुः, प्रकृष्टः" वीरच० ३विष्णौ "कृधन्वा खण्डपरशुः" विष्णुस० । "शत्रूणां खण्डनात्खण्डः परशुरस्य जामदग्न्यात्रतेरिति" भा०

खण्डपाल पु० खण्डं पालयति खण्डिल्यसाधनतया पालि-खुल् । गुडविकारनिर्मातरि जिल्लिभेदे (मयरा)

खण्डप्रलय पु० खण्डस्य भूम्यादिखण्डस्य प्रलयः । चतुर्युगसहस्रब्रह्मदिनावसाने भूम्यादिखण्ड लयाधारे कालभेदे "द्विविधैरङ्गि भुवः समस्तात् स्याद्योजनं भूभवभूतपूर्वैः । ब्राह्मे लये योजनमात्रदग्धे-र्नाशो भुवः प्राकृतिकेऽखिलायाः" सि०शि० । "यत्र लयो नाम भूतविनाशः । प्रत्यहमुत्पद्यते । स दैनंदिन उच्यते । यो ब्रह्मदिनान्ते चतुर्युगसहस्रावसाने लोकत्रयस्य संहारः स ब्राह्मलय उच्यते । तत्रान्तीणपुण्यपापा एव लोकाः कालवशेन ब्रह्मशरीरं प्रविशन्ति । तत्र मुखं ब्राह्मणाः, बाहू नरं क्षत्रियाः, जरुद्वयं वैश्याः, पादद्वयं शूद्राः । ततो निशावसाने पुनर्ब्रह्मणः सृष्टिं चिन्तयतो मुखादिस्थानेभ्यः कर्मपुटान्तरत्वाद्ब्राह्मणादयस्तत एव निःसरन्ति । तस्मिन् प्रलये भुवो योजनमात्रदग्धेर्विलयो नाखिलायाः" प्रमि० ।

खण्डप्रलयप्रकारश्च हरिवं० १९८ । १९९अ० उक्तो यथा "दिव्यं द्वादशसाहस्रं यदेतद्युगसंज्ञकम् । तदेकसप्ततिगुणं मन्वन्तरमिहोच्यते । एतच्चतुर्दशगुणमहर्ब्राह्ममिहोच्यते । ततोऽहनि गते तस्मिन् सर्वेषामेव देहिनाम् । शरीरनिर्हृतिश्चक्रे रुद्रः संहारबुद्धिमान् । दैवतानाञ्च सर्वेषां ब्राह्मणानां महीपते ! । दैत्यानां दानवानाञ्च यक्षकिन्नररक्षसाम् । देवर्षीणां ब्रह्मर्षीणां तथा राजर्षीणामपि । गन्धर्वाणामप्सरसां भुजगानां तथैव च । पर्वतानां नदीनाञ्च पशूनाञ्चैव भारत ! । तिर्य्यग्योनिगतानाञ्च सत्त्वानां क्रिमीणां तथा । महाभूतपतिर्देवः पञ्च भूतानि भूतकृत् । जगत्संहरणार्थाय कुरुते वैशसं महत् । भूत्वा सूर्य्यश्चक्षुषी चाददाति भूत्वा वायुः संहरन् प्राणिजालम् । भूत्वा वह्निर्निर्दहन् सर्वलोकान् सेवो भूत्वा भूय एवाभ्यवर्षत् १९८अ० । वैशम्पायन उवाच । भूत्वा नारायणो योगी सप्तमूर्त्तिर्विभावसुः । गभस्तिभिः प्रदीप्ताभिः संशोषयति सागरान् । पीत्वार्णवांश्च वै सर्वान् नदीः कूपांश्च सर्वशः । पर्वतानाञ्च सलिलं सर्वमादाय रश्मिभिः । भित्त्वा सहस्रशश्चैव महीं गत्वा रसातलम् । रसातलगतं कृत्स्नं पिबते रससत्तमम् । अप्सु सृजन् क्लेदमन्यद्ददाति प्राणिनां ध्रुवम् । तत् सर्वमरविन्दाक्ष आदत्ते पुरुषोत्तमः ! वायुश्च बलवान् भूत्वा स विधूयाखिलं जगत् । प्राणेदयं सुराणाञ्च वायुना कुरुते हरिः । ततो देवगणानाञ्च सर्वेषामेव देहिनाम् । ये चेन्द्रियगणाः सर्वे ये चान्ये भूतसम्भवाः । तथा घ्राणं शरीरञ्च पृथिवीमाश्रिता गुणाः । जिह्वा रसश्च स्नेहश्च संश्रिताः सलिलं गुणाः । रूपं चक्षुर्विपाकश्च ज्योतिरेवाश्रिता गुणाः । स्पर्शः प्राणश्च चेष्टा च पवनं संश्रिता गुणाः । परमेष्ठिनमेते वै भूमीकेशं समाश्रिताः । ततो भगवता तत्र रश्मिभिः परिवारिताः । वायुना लक्ष्यमाणाश्च रूपान्योऽन्यसमाश्रयात् । तेषां सङ्घर्षजोद्भूतः पावकः शतधा ज्वलन् । ऊर्द्धशिखिलान् लोकाद्दुष्टः संवर्त्तकोऽनलः । स पर्वतान् द्रुमान् गुल्मान् लतावल्लीस्तृणानि च । विमानानि च दिव्यानि पुराणि विविधानि च । आश्रमांश्च तथा पुण्यान् दिव्यान्यायतनानि च । यानि चाश्रयणीयानि